

ВИЗАНТИЙСКИ МОНЕТИ НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ С ИНДИКТНИ ДАТИ ОТ XIII-XIV ВЕК, НАМЕРЕНИ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

КОНСТАНТИН ДОЧЕВ

Във византийското монетосечене, обхващащо периода от края на V в. до 1453 г., твърде рядко била въвеждана практиката върху отделни емисии златни, сребърни и медни монети да се изписва годината на тяхното издаване. В много случаи датировката на едно или друго монетно издание се определя в зависимост от периода на управлението на владетеля, и то от датата на неговата коронация до неговата смърт. Така при определянето на относителната датировка на отделен монетен тип или хронологията на цялото монетосечене се използва сравнителният стил анализ, метрологичните данни, изследване на препечатаните екземпляри, изписаните епитети и титулатура към имената на изображения владетел, както и неговото представяне със своя престолонаследник, съуправител, съпруга или с други членове на императорското семейство, които, като важни събития, се отразявали в писмените извори.

В края на V и началото на VI в. във Византия била изоставена традицията върху монетите да се изписват поредната императорска, консулска и други власти, което било задължително за римското монетосечене от I-IV в. Преустановено било и пускането на монетни емисии с отбелязване на символичната клетва на императора пред римския народ с надпис на реверсите VOTIS PUBLICAE, която се давала през 5, 10, 20 (V, X, XX) години. Не се издавали златни и сребърни медальони и монети с възпоменателен характер, предназначени за дарения по повод кръгли годишнини от коронацията на императора или т. нар. деценалии, виценалии и триценалии, изписвани върху обратните монетни страни¹.

През 538/539 г. Юстиниан I (527-565) със специална новела постановил върху всички издавани държавни документи, както и върху неговите монети да се отбелязва годината на неговата коронация². Византийският император през същата година провел частична парична реформа, с която за трети път от 498 г. се повишавала стойността на медния фолис от 40 нумии, чието тегло от ок. 15 г било повишено на ок. 22-23 г и диам. до 40 мм, като 1 златен солид с тегло от 4,50 г се разменял за 180 нови медни фолиса³. Стойностното повишение се отнасяло и за фолисите от 20, 10 и 5 нумии, както и за другите медни номинали.

Според императорската заповед върху обратните страни на новите фолиси наред с нумералните гръцки букви за числова стойност бил изписван надпис ANNO и регналната година XII = 538/539 г. ($527 + 12 = 539$ г.). Регналната година застъпва две наши съвременни години, тъй като византийската година обхващала периода от 1 септември до 31 август. Юстиниан I управлявал от 527 до 565 г. и неговите последни медни монети носят регналните години XXXVIII и XXXIX (38 и 39).

Наред с въвеждането от Юстиниан I на регионалните години за датирание на документите от императорската канцелария и от другите държавни ведомства, както и на част от монетите, в светската и църковна администрация продължило вписването и на задължителните индиктни дати. Индиктионът (*indictio*; *ἰνδῖκτιῶνος*), в смисъл “облагам с данък”, е система за съставяне, допълване и изменение на данъчните регистри, въведена от римския император Диоклетиан (286-306) заедно с реформите, които се отнасяли за политическото, административно-териториално и финансово устройство на Римската империя. Според замисъла на Диоклетиан “*cuclus indictionum*” обхващал период от 15 години и с него се целяло най-пълно и справедливо събиране на данъчните приходи. Всеки индикт започвал на 1 септември и завършвал на 31 август и напълно съвпадал по времетраене с византийската календарна година⁴. При неговото означение се използвали първоначално римски цифри, а от VI в. насетне гръцките нумерални букви от 1 до 15 (Α, Β, Γ, Δ, Ε, Σ, Ζ, Η, Θ, Ι, ΙΑ, ΙΒ, ΙΓ, ΙΔ, ΙΕ). Индиктната система, като организация за описване, планиране и събиране на данъците, започнала да действа от 1 септември 312/313 г. по времето на Константин Велики (306-337). Този начин на събиране на данъците бил доразвит и допълнен от Юстиниан I, който чрез специална новела задължавал финансовия министър (*comes largitionum sacrarum*), административните управители и данъчните служители да планират приходите за всеки следващ индикт⁵.

И след Юстиниан I продължило изписването на регнални години върху византийските монети, предимно върху медните издания, докато държавните, църковни и частни документи се датирали по византийското летоброене (5508 г. от сътворението на света), регналните години и индиктните дати. От Тиберий Константин (578-582) и Маврикий Тиберий (582-602) насетне върху някои златни солиди освен регнални години започнали да се отбелязват и индиктни дати. Тази нова отличителност била практикувана в африканските монетарници (Картаген и Александрия) и на остров Сицилия (Сиракуза)⁶. В останалите византийски монетарници (Константинопол, Кизик, Никомедия, Антиохия, Тесалоника, Херсон, Рим, Неапол, Равена и др.) тази допълнителна датировка не била въведена.

За съвременните изследователи наличието на индиктна дата върху отделно монетно издание твърде много улеснява неговата точна датировка, но когато даден император е управлявал повече от 15 години, тогава възниква колебание изписаните едни и същи индикти към коя година съответно се отнасят. Например

Маврикий Тиберий получил коронация през м. август 682 г. (6190 г. от сътворението на света), индикт I (А), като управлявал до 602 г., индикт VI (S). От него са познати два типа златни солиди, отсечени в Картаген в периода 582-602 г. Върху първия тип солиди е изписан само индикт А (I) = 582/583 г. или 597/598 г., а екземплярите от втория тип солиди носят индиктни дати от В до ІЄ (II–XV). Това означава, че всички солиди с индикти от В (II) до S (VI) могат да се окажат издания, сечени не само в периода 584-589 г., но и през годините 597-602 (до смъртта на императора).

Изписването на индиктни дати не само върху златни солиди, но и върху сребърни монети продължило до Константин IV Погонат (668-685), предимно в монетарниците на Картаген и Александрия. Засега няма известни византийски монети от началото на VIII до средата на XIII в. с индиктни дати. Предполага се, че тази практика била възобновена от никейския император Теодор II Ласкарис (1254-1258). От него са известни един тип златни хиперперони, копиращи златните номизми на баща му Йоан Дука III Ватаци (1222-1254), пет типа електронови трахеи и пет типа билонови номизми, сечени в Магнезия (Мала Азия). На опъковите страни на перперите, от двете страни на благославящия Христос на трон, са представени по две букви: А – А; В – В; Г – Г и Д – Д⁷. Върху реверсите на електроновите трахеи, с права фигура на Христос Халкитис, са отпечатани буквите А – А; Г – Г и Д – Д⁸, а върху билоновите номизми – буквите В – В⁹. Към периода на регентството на Михаил VIII Палеолог (1258-1282) се отнасят един тип електронови трахеи, на чиито обратни страни, около фигурата на Христос Халкитис, са изписани буквите Г – Г¹⁰. Относно тези букви се дават различни обяснения. Те се тълкуват като означения на монетните работилници (официни) в монетарницата на Магнезия, с които се маркирала последователността при отсичането на всяка златна, електронова и билонова емисия или се приемат като индиктни дати. М. Хенди допуска, че най-вероятно представените двойки букви трябва да се разчитат като индиктни дати, и предлага следната хронологична последователност:

Индикт А (I) = ноември 1254 – 31 август 1255 г.

Индикт В (II) = 1 септември 1255 – 31 август 1256 г.

Индикт Г (III) = 1 септември 1256 – 31 август 1257 г.

Индикт (IV) = 1 септември 1257 – 31 август 1258 г.¹¹

Теодор II Ласкарис бил коронован за император през ноември 1254 г. и починал през 1258 г. Той бил наследен от малолетния си син Йоан IV Ласкарис, но управлението на държавата се ръководело от регента Михаил Палеолог, бъдещия император на възстановена Византия. Ако се приеме мнението, че изписаните двойки върху златните, електронови и билонови никейски номизми са последователни индиктни дати, то тогава те не отговарят на 15-годишния индиктен цикъл. Така например коронацията на Теодор II Ласкарис (3 ноември 1254 г.) станала не през индикт А(I), а през индикт ІГ (XIII), който обхваща времето от 1 септември 1254 до 31 август 1255 г.; 1255/1256 г. = на индикт ІД (XIV); 1256/1257 г. = на индикт ІЄ (XV), а 1258/1259 г. (до 31 август) = на

индикт А (I). След тази корекция може би двойките букви върху златните, електронови и билонови никейски номизми могат да се окажат регнални години, изписани с гръцките нумерални букви (Α, Β, Γ и Δ), отговарящи на четиригодишния период на управлението на Теодор II Ласкарис.

Същото колебание може да се изрази и за електроновите трахеи на Михаил VIII Палеолог дали двойката букви Γ – Γ около Христос са регнални или индиктни дати, тъй като индикт Γ (III) обхваща периода от 1 септември 1260 до 31 август 1261 г. И двете предположения са допустими, тъй като индикт III и регнална година Γ (III) отговарят на 1261 г. През август 1261 г., след превземането на Константинопол и изгонването на латинците от него, Михаил III Палеолог вече се считал за единствен ромейски василевс и побързал да пусне свое възпоменателно издание от електронови номизми, макар и в Магnezия, върху което е отбелязана годината и индикта на възстановяването на Ромейската империя.

Представянето на индиктни дати, но вече само върху медни монети, е засвидетелствано при монетосеченията на Андроник II Палеолог (1281-1328), Андроник II с Михаил IX Палеолог (1295-1320) и Андроник III Палеолог (1328-1341).

Разчитането на загадъчните на пръв поглед индикти върху монетите на Палеолозите създавало трудности на изследователите още от средата на XIX в., откогато започват да се издават първите обобщаващи каталози за византийското монетосечене. Макар че отдавна са известни почти всички монетни издания на Палеолозите с индиктни дати, първоначално те са били разчитани като съкращения на името и титлата на императора (ΑΝΔΡΟΝΗΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ); името ΙΡΗΝΗ, както и други тълкувания¹². За правилното определяне на изписаните буквени съчетания ΝΒ; ΝΑ; ΝΓ; Νδ; ΝΙϛ и ΝΙΒ като индиктни дати заслуга има италианският любител-колекционер, но много добър познавач на византийското монетосечене Томазо Бертел, дипломат по професия. Чрез съпоставяне на регнални и индиктни дати върху монети от VI-VII в., сечени в Картаген и в Сиракуза, с индиктни дати върху документи, излезли от императорската канцелария на Палеолозите, Т. Бертеле аргументирано разтълкува, че голямата буква Ν, със знаци за съкращения над нея, е събирателна форма на термина “ἰνδῖκτῖῶνος“, а буквите отдясно на нея са нумерални букви, даващи цифровото значение на съответния индикт в рамките на 15-годишния цикъл¹³.

Между многобройните и разнообразни медни монети на Палеолозите, открити в района на средновековния Търнов (досега 920 екз.), има и 46 екз. с индиктни дати. Те са от следните императори:

Ι. Андроник II Палеолог (първо самостоятелно управление; декември 1282–май 1295).

Константинопол – билонови трахеи (корубести ядра)

Λ. Императорът прав, вляво, коронясван от Богородица (вдясно).

0. INB (индикт II = 1288 или 1289 г.)¹⁴.
1 екз.; срязан; Д. 23 мм; Т. 0,90 г; Обр.1.

Обр.1. Билонова трахея на Андроник II Палеолог /1282-1328/ с индикт II=1288/1289 г.
/По С. Бендъл и П. Донълд/.

II. Андроник II с Михаил IX Палеолог (май 1295 – октомври 1320 г.)
Константинопол – билонови трахеи.

Л. Двамата императори прави, насреща, държат помежду си дълъг лабарум.

0. NIB (индикт XII = 1298/1299 или 1313/1314 г.)¹⁵

3 екз.; Д. 22 мм; Ср. Т. 1,30 г; Обр.2а и Обр. 2б.

Обр.2а; 2б. Билонова трахея на Андроник II с
Михаил IX Палеолог/1295-1320/ с
индикт II=1298/1299 г.

Публикуваните екземпляри от този монетен тип са твърде малко, като на обратната страна досега е разчитан индикт NB (II = 1303/1304 или 1318/1319 г. Върху намерените 3 търновски екземпляра от този тип на обратната им страна, много ясно личи индикт NIB (XII), а не B (II). Може да се допусне, че се касае за погрешно разчитане на този индикт като “втори” (B) в досегашните публикации, вместо IB (XII), поради лошото състояние на известните проучени монети, но има възможност това да са две отделни издания, съответно с индикт B (II) и с индикт IB (XII), както върху търновските екземпляри.

III. Андроник II с Михаил IX Палеолог

Константинопол – медни тетартерони (асариони), (плоски ядра).

Л. Околовръстен надпис АНДРОНИКОС ΜΙΧΑΗΛ

Двамата императори държат помежду си дълъг кръст.

0. Индиктна дата NA (I) = 1302/1303 или 1317/1318 г.¹⁶.

14 екз.; Д. 21 мм; Ср. Т. 1,70 – 1,80 г.; Обр.3а и Обр.3б.

Обр. 3а; 3б. Меден асарион на Андроник II с Михаил IX
с индикт I=1302/1303 или 1317/1318 г.

IV. Андроник II с Михаил IX Палеолог

Константинопол – медни тетартерони (асариони), (plosки ядра).

1. Л. Околовръстен надпис AVТОКРАТОРЕС РОΜΑΙΩΝ

Двамата императори държат помежду си дълъг кръст.

0. индиктна дата ΝΓ (III) = 1304/1305 или 1319 (1320 г.)¹⁷.

15 екз.; 20 – 21 мм; Ср. Т. 1,50 – 1,60 г.; Обр.4 а и Обр. 4 б.

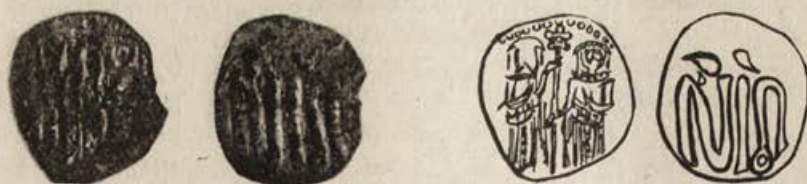
Обр.4а; 4б. Меден асарион на Андроник II с Михаил IX
с индикт III=1304/1305 или 1319/1320 г.

2. Л. Околовръстен надпис AVТОКРАΤΟΡΕС ΡΟΜΑΙΩV

Двамата императори прави, насреща, държат помежду си дълъг лабарум.

0. Индиктна дата ΝΙΔ (XIV) = 1300 /1301 или 1315/1316 г.¹⁸

8 екз.; Д. 19-21 мм; Ср. Т. 1,60-1,70 г.; Обр.5а и Обр.5б.

Обр.5а; 5б. Меден асарион на Андроник II с Михаил IX
с индикт XIV=1300/1301 или 1315/1316 г.

3. Л. Описание както № 1.

0. Индиктна дата NIЄ (XV) = 1301/1302 или 1316/1317 г.¹⁹
6 екз.; Д. 20-21 мм; Ср.Т. 1,70 г; Обр.6а и Обр.6б.

Обр.6а; 6б. Меден асарион на Андроник II с Михаил IX с индикт XV=1301/1302 или 1316/1317 г.

V. Андроник III Палеолог (май 1328 – юни 1341 г.).

Константинопол – медни тетартерони (асариони), (плоски ядра).

Л. Кръгов надпис АНДРОНИКОС ΔΕΣΠΟΤΗΣ

Допоясна фигура на императора; държи кръст в д. ръка, а в л. – анекскияя.

0. Индиктна дата NB (II) = 1334/1335 г./; по една шестоъгълна звезда над и под индиктната дата²⁰.

1 екз.; Д. 24 мм; Т. 2,10 г; Обр.7.

Обр.7. Меден асарион на Андроник III Палеолог/1328-1341/ с индикт II= 1334/1335 г.

Представените монетни типове с индиктни дати могат да се обобщят в следната таблица:

№	Владетел и монетен тип	Индиктен надпис	Година
1.	Андроник II (сам)	INΔK B	1288/1289
2.	Андроник II с Михаил	NIB	1298/1299–1313/1314
3.	IX	NIδ	1300/1301–1315/1316
4.	- " -	NIЄ	1301/1302–1316/1317
5.	- " -	NA	1302/1303–1317/1318
6.	- " -	NG	1304/1305–1319/1320
7.	- " -	NB	1334/1335
	Андроник III		

От таблицата е видно, че възможност за втора индиктна дата в следващ 15-годишен цикъл, могат да бъдат монетите само от съвместното управление на Андроник II с Михаил IX, които на пръв поглед дават една привидна последователност. Според номинала (билонови трахеи и по-нискостойностни асариони), владетелската титла и известните препечатки най-ранно издание е това с индиктна дата NIB (XII) = 1298/1299 г., без да има вероятност то да е пускано отново през следващия индиктен период (1313/1314 г.). Останалите емисии от съвместното управление на двамата императори с индиктни дати XIV; XV; I и III могат да се окажат, че са пускани през следващия индиктен цикъл, съответстващ на годините 1315/1316; 1316/1317; 1318/1319 и 1319/1320 г.

Това кратко изследване ще бъде твърде непълно и едностранно, ако се ограничи само в разчитане, уточняване и хронологично подреждане на изписаните върху монетите индиктни дати, без да бъде направен опит за представяне на определен логичен и аргументиран отговор какви са били поводите и причините за тази практика в късното византийско монетосечене. В досегашните проучвания за монетите на Палеолозите са правени опити изписаните индиктни дати да се свържат с евентуални чествания на кръгли годишнини от рождението на тримата императори – Андроник II (род. през 1258 г.); Михаил IX (род. през 1277 г.); Андроник III (род. през 1296 г.)²¹. При съпоставяне на индиктните дати с техните рождени дати не се получават кръгли годишнини, като се взема предвид, че заедно с индиктния цикъл е използвано и византийското летоброене, където за начална година е възприета 5508 г. от сътворението на света, например:

Андроник II /1258-/1282-1295/; индикт II = 1288/1289 = 6796/6797 г.

Андроник II с Михаил IX /1295-1320/; индикт XII = 1298/1299 или 1313/1314 г. = 6806/6807 или 6821/6822 г.;

Индикт XIV = 1300/1301 или 1315/1316 = 6808/6809 или 6823/6824 г.

Индикт XV = 1301/1302 или 1316/1317 = 6809/6810 или 6824/6825 г.

Индикт I = 1302/1303 или 1317/1318 = 6810/6811 или 6825/6826 г.

Индикт III = 1304/1305 или 1319/1320 = 6812/6813 или 6827/6828 г.

Андроник III Палеолог /1325/1328 - 1341/

Индикт II = 1334/1335 = 6842/6843 г.

При съпоставянето на рождени дати на тримата императори с индиктните дати, византийското и съвременното летоброене, само при изданията на Андроник II /сам/, с индикт В /II/ = 1288 г. и с Михаил IX, индикт IV /XII/ = 1298 г., може да се допусне, че те имат възпоменателен характер, пуснати по повод на неговата 30 и 40-годишнина.

Индиктните дати заедно с византийските години нямат съвпадение с годишнини, свързани с коронациите на Михаил IX Палеолог /1295 г. – 8 индикт/ или на Андроник III Палеолог /февруари 1325 г. – също 8 индикт/, когато Андроник II е бил съответно на 38 или на 62 г.

Засега причините за изписването на индиктните дати остават загадка, но най-вероятно те могат да са били свързани с извънредни финансови и данъчни

кампании. Периодът от 1298 до 1306/1307 г. бил твърде критичен за управлението на Андроник II и Михаил IX. Това са години на безуспешни опити да се отвоюват ромейските градове в Западна Мала Азия (Никея, Магнезия и др.), завладяни от селджукските турци, както и пълната невъзможност да бъде спряна военната кампания на българския цар Теодор Светослав в Югоизточна Тракия през 1303 г. Наемането на каталански отряди начело с рицаря Роже де Флор, с цел отблъскването на турските емири в Мала Азия, довели до огромни разходи, които императорската хазна не могла да поеме.

За военния поход срещу цар Теодор Светослав престолонаследникът Михаил IX Палеолог се принудил да претопи не само семейните златни и сребърни съдове, но и украшенията на жена си Мария, от които били отсечени златни перпери с ниска каратност (11-12 карата)²². Специално за постоянно бунтуващите се каталански наемници Андроник II пуснал извънредни емисии "лоши" златни перпери и сребърни василикони с много ниско съдържание на злато и сребро, които се оказали и в недостатъчни количества²³. Това предизвикало съответна разправа между Михаил IX и кесаря Роже де Флор, вследствие на която каталанският командир бил убит. Необмисленото убийство на Роже де Флор довело през 1305 г. до пълно разоряване на Източна Тракия от страна на каталанските наемници. В Константинопол и другите градове от района се появил остър недостиг от жито и други хранителни продукти²⁴.

В контекста на тези събития може да се обясни пускането на медни монети с индиктни дати, с които били събирани допълнителни данъци за посрещане на огромните нужди за издръжката и заплатите на ромейската войска и каталанските наемници, както и за закупуване на зърно от България. Вероятно поради същите причини и със същата цел било пуснато монетното издание на Андроник III през 1334/1335 г., тъй като през цялото свое авантюристично управление ромейският император харчел с лека ръка държавните средства и вземал многобройни заеми.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Bastiene, P. Monnaie et Donativa au Bas – Empire. Editions Numismatique Romaine, Wetteren, 1988, p.77-79; J.M.C. Toinbee. Roman Medallions, American Numismatic Society, Numismatic Studies, 5, New York, 1944; Lafourie, J. Une serie de medallions d'argent de Constantin et Costantin II, Reveu numismatique, 1949, p.35-48; Божкова, Б. Римски медальони – IV в. От българските земи – Нумизматика, 1989, 3, 31-37; Същата. Монетно съкровище от с. Девелт /Бургаска област/ - Нумизматика и сфрагистика, 1993, 1-4, 59-72.

² Hendy, M. Studies in the Byzantine Monetary Economy s. 300-1450, Cambridge, 1985, p.178-181; Ангелов, Д., П. Тивчев, Подбрани извори за историята на Византия, С., 1974, 17-18.

³ Bellinger, A. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whitte more Collection, vol.1, Anastasius to Maurice /419-602/, Washington, D.C., 1966, p. 83-84; Grierson, P. Byzantine Coins, London, 1982, p.20; 24-25.

⁴ Gardthausen, V. Griechische Paleografie, Leipzig, 1879, S.390;

⁵ Ангелов, Д., Тивчев, П. Цит.съч., 17-18.

⁶ **Gierson, P.** *Op.cit.*, p.24-25; 53-54; 123.

⁷ **Hendy, M.** *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Alexius I to Michael VIII /1081-1261/, vol.4, Washington, D.C., 1999; Pl.XXXV. 1a-1b; 2a-2c; 3a-3b; 4a-4b.*

⁸ **Hendy, M.** *Op.cit.*, Pl. XXXV. 7.1-7.2; Pl.XXXVI. 7.3-7.5; 8.

⁹ **Ibidem**, Pl XXXVI. 9.1-9.3

¹⁰ **Ibid.**, Pl.XXXVII.3.

¹¹ **Ibid.**, p.516.

¹² **Sabatier, J.** *Description generale des monnaies byzantines*, Paris, 1862, II, Pl.LXI.3-4; 12; Pl.LXII. 14-15; W.Wroth. *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, II, London, 1908, p.630, 2.

¹³ **Bertele, T.** *Numismatique Byzantine. Suivie de deux etudes inedites sur les monnaies des Paleologues*, edit. C.Morrisson, Wetteren, 1978, p.125-135; Pl.XIII. 1-15.

¹⁴ **Bendall, S., Donald, P.** *The Later Palaeologan Coinage /1282-1453/, London, 1979, p.46, №15.*

¹⁵ **Bertele, T.** *Op.cit.*, Pl.XIII.8; **S. Bendall, P. Donald, Op.cit.**, p.82, №26; **Дочев, К.** *Монети и парично обръщение в Търново /XII-XIV в./*, В.Търново, 1992, Таб.LIV.1; **Gierson, P.** *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, vol.5, Michael VIII to Constatine XI /1258-1453/, Washington, D.C., 1999, Pl.36-622.*

¹⁶ **Bertele, T.** *Op.cit.*, Pl.XIII.7; **Дочев, К.** *Цит.съч.*, Таб.LIV.13 и Таб.20.1. **Bendall, S., Donald, P.** *Op.cit.*, p.86, №31; **Crierson, P.** *Op.cit.*, Pl.38-659-660.

¹⁷ **Bertele, T.** *Op.cit.*, Pl.XIII.9; **Bendall, S., Donald, P.** *Op.cit.*, p.94, №45; **Crierson, P.** *Op.cit.*, Pl.39.693.

¹⁸ **Bertele, T.** *Op. cit.*, Pl.XIII.1-5; **Bendall, S., Donald, P.** *Op.cit.*, p.96, №46; **Дочев, К.** *Цит.съч.*, Таб.LVI.22 ; **P.Crierson, P.** *Op. cit.*, Pl.40.694-697.

¹⁹ **Bertele, T.** *Op. cit.*, Pl.XIII.6; **Bendall, S., Donald, P.** *Op. cit.*, p.96, №47; **Дочев, К.** *Цит. съч.*, Таб.LVI.23 ; **Crierson, P.** *Op.cit.*, Pl.40.698.

²⁰ **Bertele, T.** *Op. cit.*, Pl.XIII.10-13; **Bendall, S., Donald, P.** *Op.cit.*, p.126, №12; **Дочев, К.** *Цит.съч.*, Таб.LIII ; **Crierson, P.** *Op.cit.*, Pl.49.900-901.

²¹ **Bertele, T.** *Op.cit.*, r.127-132.

²² **Пахимер, Г.** *Гръцки изводи за българската история*, X, С., 1980, 205-206.

²³ **Мунганер, Рамон.** *Хроника*, прев. Р. Панова, С., 1994, с. 58.

²⁴ **Пахимер, Г.** *Гръцки изводи за българската история*, 213-214; 216; **Мунганер, Р.** *Цит. съч.*, с. 61 и сл.